

¿Hi havia algú a l'altra banda? Pompeu Fabra vist per Amado Alonso

JORDI GINEBRA
Universitat Rovira i Virgili
XAVIER ROFES MOLINER
Oficina de Gramàtica
Institut d'Estudis Catalans

1. PRESENTACIÓ

El primer de maig de 1927 *La Gaceta Literaria* de Madrid publica l'article «Pompeyo Fabra», del lingüista Amado Alonso. És un dels pocs textos dedicats a la figura de Fabra fet per lingüistes coetanis —i més concretament en l'àmbit hispànic—, i el podem atribuir a la combinació de tres factors: la candidatura de Fabra a la Real Academia Española, el naixement d'una revista de Madrid oberta a les cultures i llengües de l'Estat espanyol i l'interès personal d'un estudiós del català. El text no havia estat esmentat en cap treball dedicat a Fabra fins fa ben poc (Rofes, 2018), tot i que sí que havia estat objecte d'atenció de Polo (2008).

2. EL REREFONS: LA CANDIDATURA DE FABRA A LA REAL ACADEMIA ESPAÑOLA

En l'article ressona encara l'elecció, el 10 de març, dels acadèmics del català, gallec i basc a la Real Academia Española, arran de la reforma¹ que li'n conferia l'autoritat normativa —obviant l'existència d'organismes competents—² i els

1. Sobre la reforma, promulgada pel Reial decret de 26 de novembre de 1926 (*Gaceta de Madrid*, 27 novembre 1926, p. 1107), vegeu Moll (1927, 1962, p. 252-259, i 1970, p. 196-200), García Queipo de Llano (1987, p. 298-307), Roig Rosich (1992, p. 198-205) i Mosquera (1996, p. 56-61). Sobre el paper de Fabra vegeu Guansé (1935, p. 54), Miracle (1968, p. 539-541, i 1983, p. 28-29), Bladé (1969, p. 88-89), Balcells i Pujol (2002, p. 219) i Ginebra i Solà (2007, p. 20-21). I sobre el paper de l'Academia, vegeu Zamora Vicente (2015, p. 311-321) i García de la Concha (2014, p. 272-279).

2. L'Institut d'Estudis Catalans, desposseït de la majoria de serveis i del finançament l'any abans (Balcells i Pujol, 2002, p. 206), no havia deixat d'exercir la seva autoritat: aquell 1926 havia publicat la quarta edició de la *Gramàtica catalana* de Fabra (Pérez Saldanya, Rigau i Solà, 2009, p. 15).

atorga una *protecció* legal en els mateixos termes del Reial decret del setembre de 1923 contrari al català —com va fer notar llavors *La Veu de Catalunya* (Redacció, 1926*b*). Oficialment —d'acord amb el que publicava el diari madrileny *La Nación*— era una mostra de «cordial simpatía» perquè, a canvi, «se cuide por todos de difundir cada día más el castellano» i així «todos los españoles tengan pronto un idioma común» (Redacció, 1926*a*).

Tot i l'exigua dotació d'acadèmics i les tres sessions anuals previstes, que no auguraven progressos en les noves competències, la reforma amenaça de posar la codificació en mans dels detractors de l'Institut. Però si per voler evitar-ho hi presentava candidatura, Fabra legitimaria la suplantació de l'autoritat lingüística a canvi d'una elecció que no tenia garantida: malbarataria el prestigi i l'obra feta, i es desviaria de la tasca per un resultat incert.³

Fabra renuncia a presentar candidatura i esdevé protagonista involuntari d'una polèmica a la premsa desfermada per Gaziél, que l'havia proposat com a candidat (Gaziél, 1926*a* i 1926*b*). Segons Gaziél (1927*a*, 1927*b*, 1927*c*), Fabra havia retirat la candidatura pressionat pels polítics catalans, que —contràriament al que semblava inicialment— havien decidit que calia renunciar a ocupar els seients d'acadèmics regionals. A parer seu tot plegat no era sinó un cas de submissió dels intel·lectuals —i de Fabra, doncs— als polítics; a Cambó, en definitiva —tot i que no el mencionava. Fabra evita polemitzar i tan sols publica una nota de desmentiment.⁴

Mesos més tard, Fabra s'explica davant els intel·lectuals de Madrid: «No pude aceptar [...] porque creí que el oficio de depurar la lengua sólo a catalanes, balearicos y valencianos corresponde. Pero mi gratitud porque alguien pensó en mí es inmensa» (Redacció, 1928, p. 2).⁵ I més endavant dirà: «el senyor Menéndez

3. El mateix Fabra dirà: «¿Què hi havia d'anar a fer jo, a Madrid? Hauria estat la negociació de tota la meua vida» (Bladé, 1969, p. 88). En efecte: «A Madrid, i fent-hi vida acadèmica, no sembla gens probable que hagués pogut resoldre els problemes que normalment s'escatien dins la Secció Filològica [...] i [...] no hauria pogut acabar la redacció del *Diccionari*» (Miracle, 1968, p. 540-541). Fabra era conscient que «[s]i a mi se'm considerava com una mena de símbol de la llengua catalana, em va semblar molt clar que, si jo fallava, fallaria la llengua. I m'era evident que si la llengua fallava, fallava tot» (Miracle, 1968, p. 540).

4. Fabra (1927) conclou: «Si algú, doncs, ara vol fer creure que la meua actitud d'inhibició m'ha estat imposada, falta senzillament a la veritat. I si vol recolzar la seva afirmació en fets, no cal dir que els ha de tergiversar». Gaziél (1927*d*) s'hi torna adduint testimonis. Mort Gaziél, Bladé (1969, p. 88) dirà que Fabra desmentí haver desistit de presentar-s'hi per pressions de Cambó. Sobre la polèmica vegeu F. M. (1927) i Llanas (1998, p. 201-208). Amb Gaziél hi polemitzaren Carles Soldevila, Lluís Duran i Ventosa, Carles Riba (Medina, 1989, p. 63-67, i Malé, 2001, p. 117-118, n. 232), Antoni Rovira i Virgili (Ginebra, 2006, p. 106-109) i Josep Pla (Gustà, 1995, p. 425-430).

5. Declaracions reproduïdes per Giménez Caballero (1930, p. 202-203) i Murgades (2013, p. 686). La renúncia de Fabra sembla que no va suscitar cap reacció perceptible més enllà dels cercles catalans.

Pidal [...] creia que a la Real Academia de la Lengua Castellana només hi havia d'haver castellans. [...] Acceptar-hi representants d'una altra llengua era [...] com si el Papa acceptés jueus o budistes al Col·legi de cardenals» (Bladé, 1969, p. 89).

3. LA TRIBUNA: LA GACETA LITERARIA, UN APARADOR A MADRID PER AL CATALÀ

En ple procés d'elecció dels nous membres de la Real Academia Española, el primer de gener de 1927, apareix a Madrid *La Gaceta Literaria*, la revista quinzenal on Amado Alonso publica l'article sobre Fabra, l'únic que hi signa. El primer número, on Alonso consta com a «redactor filológico», ja menciona el cas de l'Academia per comparar-s'hi en el respecte per les llengües *peninsulars*⁶ i sobretot per distanciar-se'n (Redacció, 1927*a*), com fa més endavant en la crònica paròdica del suposat acte de recepció dels acadèmics electes (Redacció, 1927*e*).

Aquesta revista, dirigida per Ernesto Giménez Caballero, fa d'altaveu de les cultures i llengües *regionals* de l'Estat espanyol en ple Directori i fins a la República, quan deixa de sortir, al maig del 1932.⁷ Dedicava una atenció especial al català a les seves pàgines, obertes a col·laboradors catalans,⁸ i promou activitats entre intel·lectuals castellans i catalans,⁹ com ara l'Exposició del Llibre Català d'aquell any o llibres com *Cataluña ante España* (Giménez Caballero, 1930).

Però la relació de la revista amb Catalunya era encara més estreta que no sembla. Segons Cambó (2008, p. 517), la revista i l'exposició tenien la seva protecció personal i, en gran part, la direcció de Joan Estelrich.¹⁰ Cal recordar que Cambó —que plana en la polèmica de l'elecció dels acadèmics del català— llavors protegia econòmicament Fabra com a col·laborador de la Fundació Bernat Metge (Dolç, 1973, p. 83) i sufragava el *Diccionari general de la llengua catalana*, com diu el darrer paràgraf del prefaci.

6. Així designa les que no són castellà ni portuguès en un anunci a *El Sol* (19 novembre 1926, p. 2).

7. Per al tracte donat pel Directori al català, vegeu Ferrer (1985, p. 139-151), Roig Rosich (1987 i 1992) o Grau (2006, p. 405-430).

8. Mosquera (1996) estudia específicament la presència catalana a *La Gaceta Literaria*.

9. Vegeu Ventalló (1976, p. 21-42), Mosquera (1996, p. 43-45) i Balcells (2011, p. 69-72). La revista suscitava malfiances en certs sectors catalans (Redacció, 1927*d*; Redacció, 1927*f*; Xantrus, 1927, i Nadal, 1927).

10. Detall silenciats per Giménez Caballero (1944), que passa per malla Mosquera (1996) tot i constatar que «les signatures més habituals procedeixen de l'entorn de la Lliga camboniana».

4. L'AUTOR: LA RELACIÓ AMB LA LINGÜÍSTICA CATALANA I FABRA

L'autor de l'article, el navarrès Amado Alonso (Lerín, 13 de setembre de 1896 - Arlington, 22 de maig de 1952), és deixeble d'Américo Castro, Ramón Menéndez Pidal, Tomás Navarro Tomás i Giulio Panconcelli-Calzia, pertany a l'escola pidaliana i és pioner dels estudis de fonologia espanyola (Martínez Celdrán i Romera, 2007). El 1927, a l'edat de trenta anys, imparteix castellà per a estrangers a la Institución Libre de Enseñanza i és professor del Centro de Estudios Históricos. A mitjan setembre es trasllada a l'Argentina per dirigir l'Instituto de Filología de la Universitat de Buenos Aires fins al 1946, quan, forçat a abandonar el país, s'estableix a Harvard, on professa la càtedra de castellà fins al final dels seus dies.¹¹

El 1927 Alonso estava «estricteament especialitzat en el català» (Coromines, 1954, p. 121), com demostra Alonso (1926),¹² que discuteix la filiació del català proposada per Meyer-Lübke (1925) i Griera (1922).¹³ La crítica al primer llibre és «de les més reeixides i brillants que es van fer» (Calaforra, 1998, p. 67), tot i «els considerables errors i exageracions» apreciats per Coromines (1980, s. v. *afro-romànic*).¹⁴ Coromines (1954, p. 122) li retreu que ignori l'obra de Fabra,¹⁵ encara que l'article de *La Gaceta* demostra el contrari.

El trasllat a Amèrica l'allunya del català, però li permet relacionar-se amb Joan Coromines, quan s'exilia el 1939, procurant-li una plaça de professor a la Universitat de Cuyo.¹⁶ Coromines torna a reunir els noms d'Alonso i Fabra convidant el primer a contribuir en la *Miscel·lània Fabra*,¹⁷ avinentesa en què Alonso li parla de l'article sobre Fabra (Ferrer i Pujadas, 2008, p. 265), fet que Coromines (1954) no esmenta.

11. Sobre la figura d'Amado Alonso vegeu Coromines (1954) i Lecea (1996).

12. Treball esmentat per Coromines (1935).

13. Per a un estat actual de la qüestió, vegeu Sánchez Miret (2018).

14. Opinió més matisada en Coromines (1954, p. 123), que reconeix que «la seva concepció del català està molt lluny d'ésser fonamentalment errada».

15. Amado (1926) conté una citació a Fabra (1913).

16. Ho relata Coromines (1954, p. 119-120) i es veu en Pascual i Pérez Pascual (2006, p. 93-113).

17. Hi aportarà un treball, Alonso (1944), i també les seves relacions a Buenos Aires per facilitar-ne la publicació (Ferrer i Pujadas, 2008, p. 261-266; Coromines, 1954, p. 124; Badia, 1998, p. 13-14). El text d'Alonso és «de lectura indispensable sobre la subagrupació romànica del català» (Badia, 1998, p. 14) i clou l'exercici encetat el 1926: «escrit al cap de disset anys, Alonso arriba a la conclusió [...] que el contingut científic d'aquests termes ibero i gal·lo-romànic, des del punt de vista estricte de la Lingüística, és realment nul» (Coromines, 1954, p. 123). L'elogi de Coromines (1954, p. 122) és palmari: «Seria difícil de trobar en la literatura romanística un estudi [...] on l'autor mostri en un grau tan superlatiu un domini tan complet i ponderat dels recursos de què disposa el lingüista per a classificar correctament un idioma».

5. L'ARTICLE

L'objectiu de l'article —absent de la bibliografia més completa d'Amado Alonso (Palomo, 2004)— és explicar i justificar l'orientació de la tasca codificadora de Fabra, i fer entendre, prèviament, que es tracta d'una tasca que pertany a la gramàtica normativa, i que la gramàtica normativa és una activitat aplicada, i que, com a tal, presenta un cert grau de discrecionalitat i arbitrarietat, per tal com la seva funció és induir un cert canvi en la llengua formal. Fa l'efecte que Alonso vol fer veure al lector que, en relació amb això —els criteris d'una codificació concreta—, hi pot haver més d'una opció legítima, i que la de Fabra és, com a mínim, tan acceptable com qualsevol altra. De fet, la impressió que fa és que a Alonso l'orientació codificadora de Fabra —basar-se en la llengua viva, haver partit del català central, mostrar especial atenció a eliminar castellanismes, etc.— li sembla justificada. Fins i tot considera lògic que Fabra, en el seu model normatiu, allunyi el català del castellà —encara que «corte por lo sano». És important que Alonso ho consideri lògic perquè era un dels retrets recurrents dels antifabristes.

Però, especialment, el que Alonso vol fer saber al lector és que es pot estar en desacord amb els criteris codificadors de Fabra, però això no significa que aquests criteris no tinguin legitimitat i, sobretot, no significa que, independentment de tot plegat, la feina de Fabra com a lingüista descriptivista no tingui un gran valor. Per això es refereix a la «general confusión con que se suele hablar de este hombre»: hi ha persones que no comparteixen el punt de vista de Fabra com a codificador, i es confonen pensant-se que per aquest motiu ja poden opinar en general sobre la tasca de Fabra com a lingüista, que és notable. I a l'inrevés: les dades que proporciona la lingüística romànica no necessàriament invaliden els preceptes que estableix el gramàtic codificador, que poden obeir a raons històriques, socials i culturals justificades. (Alonso no es refereix explícitament a ningú, i per tant no sabem si a l'origen de les seves reflexions hi ha la voluntat de rectificar el comentari d'algun autor, o si hi ha simplement la voluntat de fer aclariments aprofitant l'ambient que s'havia creat amb motiu de l'afer dels acadèmics *regionals*.)

Per fer entendre els seus plantejaments, Alonso dedica una part de l'article a tractar d'una distinció que, llavors, els estudiosos que treballaven amb el relativament nou mètode de la lingüística romànica —relativament nou a Espanya, ja consolidat en altres països— es complaïen a assenyalar: la distinció entre el que anomenava *lingüística* —que correspon al que ara denominem *lingüística descriptiva*— i el que anomenava *gramàtica* —que correspon al que ara denominem *lingüística normativa*. Els romanistes com Alonso volien fer notar que la seva dedicació acadèmica s'inscrivia en el marc de la primera activitat —que consideraven de rang superior—, i no en el de la segona. I, en relació amb aquest punt, Alonso vol fer notar que Fabra també és un romanista —un acadèmic que practi-

ca la *lingüística*— amb independència que alhora s'hagi dedicat —i que sigui la seva faceta més coneguda— a la *gramàtica*; a la gramàtica normativa, doncs, sempre més vulnerable a contingències ideològiques.

Com a dada complementària podem fer avinent que, més o menys en el mateix moment, l'any 1934 —sense que hàgim de pensar en cap relació directa entre l'un i l'altre, però sí en unes coordenades científiques ambientals que els expliquen—, Joan Coromines va publicar l'article «Pompeu Fabra, lingüista» (Coromines, 1934), en el qual feia palesa la preocupació pel fet que Fabra, que gaudia de la màxima popularitat com a codificador del català, no fos valorat com a romanista. Els termes de l'explicació de Coromines —la distinció entre *lingüística* (gramàtica descriptiva) i *gramàtica* (gramàtica normativa)— són gairebé iguals que els d'Alonso. Coromines, que se sentia lingüista i que valorava Fabra com a mestre en lingüística romànica, volia que els catalans fossin conscients de les aportacions de Fabra en aquesta àrea.

L'article d'Alonso —que tampoc no se sap alliberar del tot dels prejudicis ideològics, com ara quan es refereix a Catalunya com a país bilingüe, «donde el escritor tiene ya a mano otro instrumento de mayor perfección y alcance»— es tanca amb un breu elogi de Fabra: «Desde aquí también seguimos con viva simpatía el gigantesco esfuerzo de este Hombre-Academia». La idea que el treball de Fabra equivalia al d'una acadèmia no era pas nova. L'havia expressat Rovira i Virgili l'any 1911 a l'article «Per la llengua catalana», referint-se a Fabra com a una persona «que val per tota una Secció i per tot un Institut» (Rovira i Virgili, 1911, p. 41), i l'expressaria, poc després d'Alonso, Bertrand (1929, p. 382): «M. Pompeu Fabra est à lui seul une Académie tout entière».

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALONSO, Amado (1926). «La subagrupación románica del catalán». *Revista de Filología Española*, vol. XIII, p. 1-38 i 225-261. [Reproduït a Alonso, 1954, p. 11-83]
- (1927). «Pompeyo Fabra». *La Gaceta Literaria*, any I, núm. 9 (1 maig), p. 3.
- (1944). «Partición de las lenguas románicas de occidente». A: COROMINES, Joan (ed.). *Miscel·lània Fabra*. Buenos Aires: Coni, p. 81-101. [Edició facsímil: Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1998. Reproduït a Alonso, 1954, p. 84-105]
- (1954). *Estudios lingüísticos: Temas españoles*. Madrid: Gredos. [3a ed., 1982]
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1998). «La Miscel·lània Fabra, deu anys de la vida del mestre (entre 1933 i 1943)». A: COROMINES, Joan (ed.). *Miscel·lània Fabra*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 9-18.
- BALCELLS, Albert (2011). *Cataluña ante España: Los diálogos entre intelectuales catalanes y castellanos, 1888-1984*. Lleida: Milenio.
- BALCELLS, Albert; PUJOL, Enric (2002). *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*. Vol. 1: 1907-1942. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans; Catarroja: Afers.

- BERTRAND, Jean-Jacques A. (1929). «P. Fabra, *Abrégé de grammaire catalane*. París, Belles-Lettres, 1928». *Bulletin Hispanique*, tom 31, núm. 4, p. 382.
- BLADÉ I DESUMVILA, Artur (1969). *Pompeu Fabra: Biografia essencial*. Barcelona: Pòrtic.
- CALAFORRA I CASTELLANO, Guillem (1998). *Wilhelm Meyer-Lübke i Das Katalanische: Introducció i traducció*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- CAMBÓ, Francesc (2008 [1981]). *Memòries (1876-1936)*. Barcelona: Alpha.
- COROMINES, Joan (1934). «Pompeu Fabra, lingüista». A: ASSOCIACIÓ DE LA PREMSA DE BADALONA. *Homenatge a Pompeu Fabra*. Badalona: Gràfiques Harlem, p. 12-13.
- (1935). «L'aportació forastera a l'estudi de la lingüística catalana». *La Revista*, any XXI (gener-juny), p. 10-13.
- (1954). «Amado Alonso *1897-†1952». A: ARAMON I SERRA, Ramon (ed.). *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans 1953*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 118-124.
- (1980). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Vol. 1. Barcelona: Curial: La Caixa.
- DOLÇ, Miquel (1973). «Els cinquanta anys de la Fundació Bernat Metge». *Serra d'Or*, any xv, núm. 171 (desembre), p. 81-85.
- F. M. (1927). «Davant el temple de l'Acadèmia». *El Borinot*, any v, núm. 174 (24 març), p. 4-6.
- FABRA, Pompeu (1913). «[Resum en català de:] Pere Barnils i Giol: *Die Mundart von Alacant. Beitrag zur Kenntnis der Valencianischen*. (Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorwürde der hohen philosophischen Facultät der vereinigten Friedrichs-Universität Halle-Wittenberg.) — Halle a S., 1913». *Butlletí de Dialectologia Catalana*, núm. 1 (abril-desembre), p. 59-63.
- (1927). «Una declaració». *La Publicitat*, any XLIX, núm. 16541 (25 març), p. 1. [Reproduït a FABRA, Pompeu (2013). *Obres completes*. Direcció a cura de Jordi Mir i Joan Solà. Vol. 9: *Textos i materials*. Barcelona: Raval-Proa: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma: Moll, p. 686]
- FERRER I GIRONÈS, Francesc (1985). *La persecució política de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- FERRER, Josep; PUJADAS, Joan (ed.) (2008). *Epistolari Joan Coromines & Francesc Cambó: La gènesi de la «Miscel·lània Fabra»*. [Sant Pol de Mar]: Fundació Pere Coromines; Barcelona: Curial.
- GARCÍA DE LA CONCHA, Víctor (2014). *La Real Academia Española: Vida e historia*. Madrid: Real Academia Española; Barcelona: Espasa.
- GARCÍA QUEIPO DE LLANO, Genoveva (1987). *Los intelectuales y la dictadura de Primo de Rivera*. Madrid: Alianza.
- GAZIEL [i. e. Agustí CALVET] (1926a). «La llengua catalana en la Academia Española». *El Sol*, any x, núm. 2910 (2 desembre), p. 1.
- (1926b). «Toma de posición. Los académicos por Cataluña». *La Vanguardia*, any XLV, núm. 19591 (3 desembre), p. 5.
- (1927a). «Entre dos silencios. Cultura y política». *La Vanguardia*, any XLVI, núm. 19681 (18 març), p. 7.
- (1927b). «Cataluña y la Academia. Historia pequeña pero interesante». *El Sol*, any ix, núm. 3003 (21 març), p. 1.
- (1927c). «Post scriptum. El verdadero árbitro». *La Vanguardia*, any XLVI, núm. 19684 (22 març), p. 7.

- GAZIEL [*i. e.* Agustí CALVET] (1927*d*). «Apéndices. El debate académico». *La Vanguardia*, any XLVI, núm. 19693 (1 abril), p. 5.
- GIMÉNEZ CABALLERO, Ernesto (1944). «Fundación y destino de *La Gaceta Literaria*». *La Estafeta Literaria*, any I, núm. 1 (5 març), p. 3.
- [GIMÉNEZ CABALLERO, Ernesto (ed.)] (1930). *Cataluña ante España*. Madrid: La Gaceta Literaria.
- GINEBRA, Jordi (2006). *Llengua i política en el pensament de Rovira i Virgili*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GINEBRA, Jordi; SOLÀ, Joan (2007). *Pompeu Fabra: Vida i obra*. Barcelona: Teide.
- GRAU, Josep (2006). *La Lliga Regionalista i la llengua catalana (1901-1924)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GRIERA, Antoni (1922). «Afro-romànic o ibero-romànic». *Butlletí de Dialectologia Catalana*, núm. 10 (gener-desembre), p. 34-53.
- GUANSÉ, Domènec (1935). *Pompeu Fabra*. Barcelona: Catalònia.
- GUSTÀ, Marina (1995). *Els orígens ideològics i literaris de Josep Pla*. Barcelona: Curial.
- LECEA YÁBAR, Juan María (1996). «Amado Alonso (1896-1952)». *Cauce*, núm. 18-19 (1995-1996), p. 17-70.
- LLANAS, Manuel (1998). *Gaziel: vida, periodisme i literatura*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MALÉ I PEGUEROLES, Jordi (2001). *La poètica de Carles Riba: Els anys del postsimbolisme 1920-1938*. Barcelona: La Magrana.
- MARTÍNEZ CELDRÁN, Eduardo; ROMERA, Lourdes (2007). «Historiografía de la fonética y fonología españolas». A: DORTA, Josefa; CORRALES, Cristóbal; CORBELLA, Dolores (ed.). *Historiografía de la lingüística en el ámbito hispánico*. Madrid: Arco Libros, p. 119-160.
- MEDINA, Jaume (1989). *Carles Riba (1893-1959)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm (1925). *Das Katalanische*. Heidelberg: Carl Winter. [Traducció catalana a Calaforra (1998)]
- MIRACLE, Josep (1968). *Pompeu Fabra*. Barcelona: Aymà, 1968. [Edició facsimil: Barcelona: Proa, 1998]
- (1983). *Fabra*. Barcelona: Nou Art Thor.
- MOLL, Francesc de B. (1927). *Comentarios a la reforma de la Real Academia Española*. Palma: Tip. F. Soler.
- (1962). *Un home de combat (mossèn Alcover)*. Palma: Moll.
- (1970). *Els meus primers trenta anys (1903-1934)*. Palma: Moll.
- MOSQUERA, Roberto (1996). «Presència catalana en *La Gaceta Literaria* (1927-1932)». *Randa*, núm. 38, p. 43-98.
- MURGADES, Josep (ed.) (2013). «Textos i materials». A: FABRA, Pompeu. *Obres completes*. Direcció a cura de Jordi Mir i Joan Solà. Vol. 9: *Textos i materials*. Barcelona: Raval-Proa: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma: Moll, p. 61-777.
- NADAL I MALLOL, Hipòlit (1927). «El cant de la sirena». *Ressorgiment*, any XII, núm. 129 (abril), p. 2091.
- PALOMO OLMOS, Bienvenido (2004). *Bibliografía de Amado Alonso*. Cáceres: Universidad de Extremadura.

- PASCUAL, José Antonio; PÉREZ PASCUAL, José Ignacio (ed.) (2006). *Epistolario Joan Coromines & Ramón Menéndez Pidal*. [Sant Pol de Mar]: Fundació Pere Coromines; Barcelona: Curial.
- PÉREZ SALDANYA, Manuel; RIGAU, Gemma; SOLÀ, Joan (2009). «La gramàtica de Pompeu Fabra de 1918/1933». A: FABRA, Pompeu. *Obres completes*. Direcció a cura de Jordi Mir i Joan Solà. Vol. 6: *Gramàtiques de 1918/1933, 1946, 1956*. Barcelona: Raval-Proo: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma: Moll, p. 13-133.
- POLO, José (2008). «Bibliografía rara, curiosa u olvidada en torno a la escuela de Menéndez Pidal (3)». *Boletín de la Real Academia Española*, vol. LXXXVIII, p. 337-367.
- [REDACCIÓ] (1926a): «Expresivas felicitaciones al Gobierno por la reforma de la Real Academia de la Lengua». *La Nación*, any II, núm. 350 (30 novembre), p. 8.
- (1926b). «La reforma de la Reial Acadèmia Espanyola». *La Veu de Catalunya*, any XXXVI, núm. 9520 (2 desembre), p. 5.
- (1927a). «La Academia Española, también respectuosa». *La Gaceta Literaria*, any I, núm. 1 (1 gener), p. 1.
- (1927b). «Comentaris. La dignitat de tots». *La Publicitat*, any XLIX, núm. 16476 (8 gener), p. 1.
- (1927c). «Comentaris del dia. La Reial Acadèmia Espanyola». *La Veu de Catalunya*, any XXXVII, núm. 9550 (8 gener), ed. matí i vespre, p. 5.
- (1927d). «El diálogo de las lenguas». *La Gaceta Literaria*, any I, núm. 6 (15 març 1927), p. 1.
- (1927e). «Acontecimiento nacional. Los académicos de complemento juran sus cargos». *La Gaceta Literaria*, any I, núm. 6 (15 març 1927), p. 1.
- (1927f). «El diálogo de las lenguas». *La Gaceta Literaria*, any I, núm. 7 (1 abril 1927), p. 3.
- (1928). «La Exposición del Libro Catalán. Las últimas conferencias. El banquete». *La Gaceta Literaria*, any II, núm. 25 (1 gener), p. 1-2.
- ROFES, Xavier (2018). «Selecció bibliogràfica sobre Pompeu Fabra». A: *Portal Pompeu Fabra* [en línia]. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: Universitat Pompeu Fabra. <<https://goo.gl/PqEGE9>> [Consulta: octubre 2018].
- ROIG ROSICH, Josep M. (1987). «1923-1930: un primer assaig dictatorial i les seves conseqüències per a la llengua catalana». *Els Marges*, núm. 36, p. 77-98.
- (1992). *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya: Un assaig de repressió cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1911). «Per la llengua catalana». *L'Esquella de la Torratxa*, any XXXIII, núm. 1700 (28 juliol), p. 466-467. [Recollit a ROVIRA I VIRGILI, Antoni. *La victòria de Pompeu Fabra*. Edició a cura de Jordi Ginebra i Marina Mallafre. Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2018, p. 41-42]
- SÁNCHEZ MIRET, Fernando (2018). «La classificació del català: evolució de la polèmica». A: *Homenatge a Kálmán Faluba*. Vol. 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 85-117.
- VENTALLÓ, Joaquim (1976). *Los intelectuales castellanos y Cataluña: Tres fechas históricas: 1924, 1927 y 1930*. Barcelona: Galba.
- XANTRUS [i. e. Lluís SEGUÍ I ROS] (1927). «El periòdic amic». *Ressorgiment*, any XII, núm. 128 (març), p. 2079.
- ZAMORA VICENTE, Alonso (2015). *La Real Academia Española*. 2a ed. Madrid: Fundación María Cristina Masaveu Peterson: Real Academia Española.